

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/27/7-11>

Sahib Əliyev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
sahibaliyev.61@mail.ru

MƏKTƏBLİLƏRDƏ ÖZÜNƏNƏZARƏT BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI YOLLARI

Xülasə

Məqalədə məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılması yollarından bəhs edilir. Hər bir Azərbaycan vətəndaşında öz fəaliyyətinə nəzarət bacarıqları formalaşdırılmalıdır. Bu keyfiyyətləri isə məktəbdə öyrətmək lazımdır. Məktəblərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılması təlim, tərbiyə və təhsilin ümumi məsələlərinin həyata keçirilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan məktəblərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılması yollarının araşdırılması aktualdır. Məqalədə bu məsələyə diqqət ayrılmışdır.

Açar sözlər: məktəblilər, özünənəzarət bacarıqları, təlim-tərbiyə, təhsil sistemi, təlim prosesi

Sahib Aliyev
Mingachevir State University
Doctor of Philosophy in Pedagogy
sahibaliyev.61@mail.ru

Ways of forming self-control skills in schoolchildren

Abstract

The article talks about the ways of forming self-control skills in schoolchildren. Every citizen of Azerbaijan should have the ability to control his own activities. These qualities should be taught in school. The formation of self-control skills in schools is of great importance in the implementation of general issues of training, upbringing and education. From this point of view, it is important to investigate the ways of forming self-control skills in schools. The article focuses on this issue.

Keywords: schoolchildren, self-control skills, education, educational system, educational process

Giriş

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev təhsilin gələcəyi haqqında demişdir: “Təhsil hər bir ölkənin gələcəyini müəyyən edir. Biz istəyirik gənc nəsil bilikli olsun, savadlı olsun və Azərbaycanın uzunmüddətli inkişafını təmin etsin. Bizim artan iqtisadi və siyasi çəkimiz Azərbaycanı güclü inkişaf etmiş ölkəyə çevirməlidir və bu məqsəd qarşımızda dayanır. Əlbəttə, təhsil məsələlərinə bir daha qayıtmaq istəyirəm: peşəkar, bilikli kadrlar olmadan biz heç bir məqsədə çata bilmərik” (Əliyev, 2008).

Bu fikirləri rəhbər tutaraq respublikamızın orta məktəblərində şagirdlərin ümumtəhsil fənn hazırlığının təkmilləşdirilməsini bir neçə istiqamətdə həyata keçirmək olar. Bu istiqamətlərdən biri də təlim prosesində şagirdlərin elm, bilik, bacarıq və vərdişlərinin formalaşması üçün pedaqoji fəaliyyətin imkanlarını genişləndirən yeni pedaqoji problemlərin həll olunmasıdır. Orta məktəbi bitirən hər bir gənc tədris fənləri üzrə əsas anlayışları bilməli, onu praktikaya tətbiq etməyi, həyat

hadisələrinin gedişinə uyğun olaraq məntiqi mühakimə yürütməyi, fikri nəticələr çıxarmağı, çıxarıqları nəticələrin doğruluğunu sübut etməyi bacarmalıdır. Bir sözlə, Azərbaycan vətəndaşında öz fəaliyyətlərinə nəzarət bacarıqları formalaşdırılmalıdır. Bu keyfiyyətlər həyatda istənilən mütəxəssisə gərəkdir. Bunu isə məktəbdə öyrətmək lazımdır.

Şagirdlərin tədris fənləri üzrə öyrəndikləri hər bir bilik və bacarıqlara öz nəzarətləri təkcə bu və ya digər fənnin tədrisi zamanı deyil, bütün təlim prosesində çox mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan fənlərin tədrisi zamanı şagirdlərdə öz təlim fəaliyyətlərinə özlərinin nəzarətini təmin etmək, sonda aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübut etməyə onlarda maraq oyatmaq, bu marağı mütəmadi saxlamaq, onların özünənəzarətə qarşı diqqət və fəallığını daim artırmaq xüsusi məna kəsb edir. Bu kimi bütün hallarda isə söhbət şagirdlərdə müxtəlif əqli əməliyyatların sonunda aldıkları nəticələrin doğruluğuna möhkəm inamın əmələ gəlməsindən gedir. Belə bir inam təkcə tədris fənləri üzrə kurikulum materiallarının şüurlu mənimsənilməsində deyil, eyni zamanda əqli təfəkkürün tərbiyəsi prosesində də ən vacib və zəruri şərtlərdən biridir. Ona görə də təlim prosesində fənn kurikulumlarının məzmunu ilə bağlı özünənəzarət priyomlarını mənimsəməyə, aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübut etməyə şagirdlərdə tələbat tərbiyə edilməsi vacib pədaqoji problem kimi qəbul oluna bilər. Belə bir tələbat tərbiyəsi, eyni zamanda məktəblilərdə şəxsi inama tələbat tərbiyəsi olmalıdır.

M.Mərdanovun kitabının (“Davamlı inkişaf və təhsil”, Bakı, 2007) məzmununda da şagirdlərin təfəkkürünü və nitqini inkişaf etdirmək məqsədilə öyrənilən elmi anlayışların təhlilində və izahında hər bir addımı əsaslandırmağın vacibliyi göstərilir. Şagirdlər hər bir fikri əməliyyatın seçilməsini əsaslandırmağı, alınan nəticəni izah etməyi və nəticənin düzgünlüyünü yoxlamağı bacarmalıdır (Mərdanov, 2007: 18). Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün riyaziyyat fənni üzrə təhsil proqramı kurikulumunda şagird özünənəzarəti ilə bağlı deyilir: “Şagird problemlərin həlli prosesində öz düşüncələrinin və fikirləşmə prosesinin daimi monitorinqini aparmalıdır. Bu növ bacarıqlara aiddir: problemin həlli prosesi qurtarana kimi istifadə etdiyi mühakimə proseslərinin şüurlu monitorinqini aparır; problemin təqdimatının alternativ yollarını axtarır; cavabların məqsədmüvafiqliyini və ağılabatanlığını yoxlayır” (Mərdanov, 2001: 14). Bu tələb ana dili, Azərbaycan dili, həyat bilgisi fənləri üzrə fənn kurikulumlarında da xüsusi qeyd olunur.

Mövcud təhsil sisteminin qarşısında qoyulmuş bu vacib tələb kiçik yaşlı məktəblilər üçün yazılmış metodik ədəbiyyatda zəif əks olunsada, lakin yuxarı siniflərə aid metodiki ədəbiyyatda müxtəlif təhsil dövrlərində müəyyən qədər öz əksini tapmışdır: Məsələn, V.M.Bradsis göstərir ki, şagirdlərə məntiqi vərdişlər aşılmasında isbat etməyə hazırlığın aparılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bunu isə riyaziyyat kursunun müəyyən bölməsi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Burada vacib məsələlərdən biri çıxarılmış fikri nəticələrin doğruluğunun əsaslandırılmasıdır. Burada söhbət yalnız çıxarılmış nəticənin doğruluğunu sadəcə təsdiq və ya inkar etməkdən getmir. Hər bir təsdiqetmə və ya inkaretmənin özü əsaslandırılmalıdır. Mürəkkəb olmayan isbatları məsələni həll edərkən alınmış həllin doğruluğunun yoxlanması formasında şagirdlərin özlərinə vermək lazımdır və bunu riyaziyyat kursunun istənilən bölməsində həyata keçirmək çox faydalıdır (Mərdanov, 2008: 22).

Deməli, məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılması işinin vacibliyini mövcud fənn kurikulumlarının və metodik ədəbiyyatın təhlili də sübut edir.

Təlim prosesində aldıkları nəticələrin doğruluğunu şagirdlərin özlərinin əsaslandırması, sübut etməsi isbatın sadə formasıdır. İsbatetmə isə mürəkkəb təfəkkür prosesidir. Deməli, təlim prosesində şagirdlərin özünənəzarət bacarıqları, aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübut etmələri mürəkkəb təfəkkür prosesidir. Ona görə də özünənəzarət şagirdlərdən təfəkkürün gərginləşməsinə tələb edir. Bu isə, fikri dağınıq şagirdlər üçün ağırdır. Fikri dağınıqlıq isə ən çox kiçik yaşlı məktəblilərə xasdır.

Demək, özünənəzarət bacarıqlarının ibtidai sinif şagirdlərində formalaşdırılması uşaqların fənlərin tədrisi zamanı fikri dağınıqlığına səbəb olub onların öyrənilən tədris materiallarına qarşı həvəsini azalda bilər. Bu isə təlimin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olar. Özünənəzarət bacarıqlarının kiçik yaşlı məktəblilərdə formalaşdırılmasının çətinliyindən onun həll olunmazlığı

nəticəsinə gələnlərə həm elmi-pedoqoji ədəbiyyatda, həm də məktəb praktikasında təsadüf olunur. Məsələn, T.N.Polkova əvvəlcə haqlı olaraq hər bir məsələnin həllini o vaxt bitmiş hesab edir ki, onun cavabı yoxlanılsın və düzgünlüyü sübut olunsun. Sonra müəllif tipik bir məsələ götürür və onu həll edir. Alınmış cavabı isə tənlik tərtib edilməsi yolu ilə yoxlayır. (Bradis, 1967: 45). O tənliyi elə bir yolla tərtib edir ki, tənliyin həlli məsələnin özünün həllindən qat-qat çətin olur. Buna görə müəllif belə bir nəticəyə gəlir ki, məntiqi məsələlərin həllində alınan cavabın doğruluğunun yoxlanması məsələni nə düzgün, nə də səhv həll edən şagirdlərə ziyandan başqa heç bir fayda vermir. Ona görə belə tip məsələlərin doğru həll olunduğunu tənlik tərtib edilməsi yolu ilə yoxlamaq lazım deyil. V.Q.Boltyanski isə sübut edir ki, T.N.Polkovanın bu nəticəsi düzgün deyil (Polkova, 1971: 32). İbtidai siniflərdə tənlik tərtib etməklə mətnli məsələlərin həllinin doğruluğunu əlverişli formada yoxlamaq olar.

Lakin o, tənlik tərtib olunmasını T.N.Polkovanın göstərdiyi kimi deyil, daha əlverişli formada təklif edir. O göstərir ki, bu həm çalışmanın həllinin düzgünlüyünü yoxlamaq üçün səmərəli üsuldur, həm də təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir.

Deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, fənlərin tədrisi prosesində özünənəzarət bacarıqlarına, alınmış əqli nəticələrin düzgünlüyünün sübut olunmasına ibtidai sinif şagirdlərində tələbat tərbiyə edilməsi sadə və asan məsələ deyildir. Lakin məsələnin çətinliyi, onun həll olunması zəruriyyətini və həll imkanlarını inkar etmir. Əksinə, məsələnin səmərəli həllinin tapılması tələbatını meydana çıxarır.

Tədqiq olunan məsələ ilə əlaqədar məktəb təcrübəsi öyrənilib ümumiləşdirilərək bir qrup müəllimin belə bir mühakiməsinə rast gəldi: “Riyaziyyatdan misali (məsələni) şagirdlər özləri həll etmişlər. Cavabı da özləri tapmışlar. Bu onlar üçün aydındır. Onda cavabın doğruluğunu bir daha yoxlamaq, onu sübut etmək əlavə iş deyilmi?” və yaxud: Azərbaycan dili fənni üzrə “da, də” bağlayıcı və şəkilçilərinə aid tərtib olunmuş sözlər (atamda, atam da) və bunlarla bağlı cümlələr düzgündürsə, həmin sözlərin və cümlələrin müqayisəsini təşkil etmək, “da, də”nin nə üçün ayrı və ya bitişik yazılışını bir daha izah etməyi şagirdlərdən tələb etmək artıq işdir. Buna ehtiyac yoxdur” və s.

Müəllimlərin başqa bir qrupu isə belə bir mühakimə yürüdür ki, şagirdin təlim fəaliyyəti zamanı həm də öz fəaliyyətlərinə bir daha nəzarət etmələri, aldığı cavab (nəticə) düzgündürsə, onun doğruluğunu bir daha yoxlamaları və sübut etmələri əlavə vaxtın sərf olunmasına, şagirdlərin fikri yorğunluğuna, tədris materiallarının öyrənilməsinə qarşı şagirdlərin marağının sönməsinə səbəb olmazmı? Bəs, belə bir vəziyyətdə keçdiyimiz dərslərin səmərəsi aşağı düşməzmi? (Kazımov, 2003: 46).

Düzdür, ibtidai sinif şagirdlərinin şüuru və təfəkkürü yüksək dərəcədə inkişaf etməyib. Lakin bu, problemin həllinin mümkünlüyünü inkar etmir. Çünki tədqiq olunan problemin həllini şagirdlərin yalnız yaş xüsusiyyətlərində deyil, təlimin qüsurlu priyom və üsullarında da axtarmaq lazımdır. Bu fikri ümumi şəkildə də olsa psixoloji və metodiki tədqiqatların nəticələri də sübut edir. (Makmutov, 1997: 126).

Psixoloqlardan A.V.Zaporojes, U.V.Ulenkova, habelə Rusiya Dövlət Təhsil Akademiyasının Psixologiya İnstitutu əməkdaşları tərəfindən aparılmış geniş tədqiqatlar sübut edir ki, ayrı-ayrı fikri nəticələr çıxarmaq bacarığı, onun başa düşülməsi, mənimsənilməsi və çıxarılmış nəticələrin doğruluğunu əsaslandırmaq təşəbbüsləri uşaqlarda məktəbəqədər yaş dövrlərindən başlayır. Fikri nəticələr çıxarmaq bacarığı isə düzgün nəticəyə gəlmə prosesinin ilk zəruri elementidir (mərhələsidir). Düzgün nəticəyə gəlmə prosesinin sonrakı mərhələsi isə çıxarılmış fikri nəticəyə nəzarət etmək, onun doğruluğunu yoxlamaq bacarığından ibarətdir. Hər iki mərhələ bir-biri ilə sıx vəhdətdədir. İkinci mərhələ birinci mərhələni tamamlayır.

Bizim fikrimizcə, əqli nəticələr çıxarmaq və onu praktik yoxlamaq vərdişlərinin mənimsənilməsi sahəsində şagirdlər ilə təhsilin istənilən mərhələsində səmərəli işlər təşkil etmək olar. Belə vərdişlərin mənimsənilməsi və formalaşdırılmasına minimum sərhədin qoyulması üçün heç bir əsas yoxdur. Şagirdlərə birinci sinifdən başlayaraq özünənəzarət bacarıqlarını aşılamaq mümkündür. Deyilənlərin ümumiləşdirilməsindən belə bir nəticə çıxır ki, şagirdlərdə fənlərin

tədrisi zamanı özünənəzarət bacarıqlarına, aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübut etməyə tələbat tərbiyə olunması bilavasitə praktikadan da irəli gələn tələbdir.

Məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılması, o cümlədən aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübut etməyə dair zəruri biliklərin mənimsənilmə səviyyəsi təlimin qarşısına qoyulan tələblərə tam cavab vermir. Şagirdlərin böyük bir qismi özünə nəzarət etməyə, aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübuta yetirməyə ehtiyac hiss etmirlər. Belə bir ehtiyacı duyan şagirdlərin əksəriyyəti isə aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübuta yetirməyi bacarmırlar. Ona görə də məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılması üçün aşağıdakı təkliflər zəruridir:

- Məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılması, şagirdlərə aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübut etmək bacarıqlarının aşılmasına baxımından metodik ədəbiyyat məktəblərimizin hazırkı tələbini ödəyə bilmir. Bunu nəzərə alaraq bu sahədə metodik ədəbiyyatdan istifadə məqsəduyğun hesab edilsin;

- Məktəblilərdə fənlərin tədrisi prosesində aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübuta yetirməyə tələbatın tərbiyə olunması metodikası ayrı-ayrı fənlərin tədrisinin ümumi metodikasına əlavə edilsin;

- Fənn kurikulumları və dərsliklərin təkmilləşdirilməsi zamanı məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılmasına xidmət göstərən, şagirdlərin öz nəticələrinin doğruluğunu sübuta yetirməyi tələb edən praktik və nəzəri çalışmaları miqdarı artırılmalıdır. Məsələn, praktik məsələlər ilk riyaziyyat dərslərində əsas riyazi anlayışlarla və 10 dairəsində toplama və çıxma əməlləri ilə şagirdlərin ilk tanışlığına xidmət edən çalışmalardan bilavasitə sonra verilsin. “100-lük bölməsi”ndə isə əsas hesablama priyomlarının aydınlaşdırılmasına xidmət göstərən çalışmaları arasında öz əksini tapsın;

- Şagirdlərin öz nəticələrinin doğruluğunu sübuta yetirməyi tələb edən nəzəri çalışmaları isə dərslikdəki müvafiq bacarıqların şagirdlərdə formalaşdırılmasına kömək göstərən çalışmaları bir yerdə verilsin. Bu çalışmaları həlli metodikası dərsliyə əlavədə izah edilsin;

- Fənlərin tədrisi prosesində məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarına tələbat tərbiyə olunması və özünənəzarət vərdişlərinin formalaşdırılması yollarına dair ayrı-ayrı fənlərin tədrisi ilə bağlı metodik işləmələr hazırlansın və müəllimlərin istifadəsinə verilsin.

Nəticə

Beləliklə, məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılması yollarını müəyyənləşdirərkən bu nəticəyə gəlmək olur ki, təlim və tərbiyə zamanı özünənəzarət bacarıqlarının, o cümlədən aldıkları nəticələrin doğruluğunun şagirdlərin özləri tərəfindən sübut olunmasının çətinliyi, onun öyrədilməsi məqsədlərinin və səmərəli yollarının aydın olmaması, problemin pedaqoji ədəbiyyatda öz geniş həllini tapmaması təlim prosesində məsələnin vacibliyini etiraf etmək üçün kifayətdir. Məktəblilərdə özünənəzarət bacarıqlarının formalaşdırılması təlim, tərbiyə və təhsilin ümumi məsələlərinin həyata keçirilməsində də böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki təlim prosesində özünənəzarət bacarığına, aldıkları nəticələrin doğruluğunu sübut etməyə şagirdlərdə tələbat tərbiyə edilməsi şagirdlərdə təfəkkürün köməyi ilə əldə edilən biliklərin düzgünlüyünə inam yaradılmasına xidmət edir. Bu da məntiqi təfəkkürün vacib xüsusiyyətlərinin, əqli nəticənin sübut oluna bilməsinin tərbiyə olunmasıdır. Məntiqi təfəkkür isə bütün fənlərin şüurlu mənimsənilməsi üçün vacibdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, İ.H. (2008). Azərbaycanın dövlət siyasətində təhsil prioritet məsələdir. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 19 sentyabr, № 36.
2. Mərdanov, M.C. (2007). Davamlı inkişaf və təhsil. Bakı: Çarşıoğlu, 12-210 s.
3. Mərdanov, M.C. (2001). Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün proqramlar. Bakı: Pedaqogika, 124 s.
4. Mərdanov, M.C. (2008). Ümumtəhsil məktəblərinin I-XI sinifləri üçün fənn kurikulumları (Riyaziyyat kurikulumu). Bakı: Çarşıoğlu, 96 s.

5. Bradis, B.M. (1967). Oshibki v matematicheskikh rassuzhdeniyakh. Moskva: Prosveshcheniye, 191 s.
6. Polkova, T.N. (1971). Nuzhna li proverka pri reshenii tekstovyx zadach na sostavleniye uravneniy. Matematika ya shkole. № 1, s.45-46.
7. Kazımov, N.M. (2003). Müqayisənin nəzəri və əməli problemləri. Aqlın sönməz məşəli. Bakı: Çəşioğlu, 96 s.
8. Makhmutov, M.I. (1997). Organizatsiya problemnogo obucheniya v shkole. Moskva: Prosveshcheniye, 240 s.

Göndərilib: 21.09.2023

Qəbul edilib: 11.11.2023